

DARUGA

rûga-i ferrâşhâne, dârûga-i arâiz, dârûga-i dak, dârûga-i havâs ve dârûga-i adâlet gibi unvanlarla anılan görevliler vardı.

Özellikle yeni fethedilen toprakların kontrol ve idaresinde önemli fonksiyonlar ifa eden darugalar bu bölgelerde idarenin aynı zamanda en büyük sorumluları idi. Ancak yetkileri sınırsız değildi. Gerektiği anlarda sultan tarafından tayin edilen divan görevlileri tarafından teftiş edilebilirlerdi. Kısacası Moğollar'da olduğu gibi Timurîlular'da da darugalar sultanın bir çeşit mahallî temsilcileri durumunda idiler.

XIV. yüzyılda Hıve Hanlığı'nda da görülen darugalık Akkoyunlular zamanında vali ve sancak beyi karşılığı olarak biliniyordu. Daruga tabiri daha yaygın olarak Akkoyunlular'dan sonra İran'da hüküm süren Safevîler'in devlet teşkilâtında da görülmektedir. Bu dönemde şehirler yanında kasabalara ve hatta köylere dahi daruga tayin edilmiştir. Merkezî idarede görevli büyük memurların gelirlerini arttırmak maksadıyla herhangi bir yerin darugalığının bu gibi memurlara tevcihi söz konusu idi. Bu durumda daruga adına vekili olan kimse görevi yürüttü. XVIII-XIX. yüzyıllarda İran'da genellikle şehrin inzibat ve asayişle belediye işlerine de bakan darugaların bu ve benzeri hususlarda kazaî yetkileri de vardı ve suçluları cezalandırabiliyorlardı. Bunların dışında çeşitli kabilelerin ve dinî grupların başlarına da birer daruga tayin edilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Moğolların Gizli Tarihi (trc. Ahmet Temir), Ankara 1948, s. 242; Cüveynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, I, 83-85; Reşîdüddin, *Câmî'u't-tevârîh* (nşr. K. Jahn), GMS, London 1940, s. 225-229, 257; Nizâmüddin-i Şâmî, *Zafername* (trc. Necatî Lugal), Ankara 1987, s. 208, 220; Grekov-lakoubovski, *La Horde d'Or*, Paris 1939, s. 211; Rene Grousset, *L'Empire Mongole*, Paris 1941, s. 523-530; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 265-282; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1944, s. 154, 204, 324; P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris 1950, s. 73; Spuler, *İran Moğolları*, s. 341-346, 353-360; A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1976, s. 110-112; Barthold, *Türkistan*, s. 571-572; E. Chavannes, "Inscriptions et Pieces de Chancellerie Chinoises", *TP*, V (1905), s. 389; Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları", *TM*, IV (1934), s. 29-30; István Vá-sáry, "The Golden Horde Term Daruga and its Survival in Russia", *AOH*, XXX/2 (1976), s. 187-197; Beatrice Forbes Manz, "The Office of Dârûgha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, IX (1985), s. 59-69; M. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, III, 486-489; A. K. S. Lambton, "Dârûgha", *EI*² (İng.), II, 162-163.

ABDÜLKADİR YÜVALI

DÂRÜ'L-ÂSÂRÎ'L-ARABÎYYE

(bk. METHAFÜ'L-FENNÎ'L-İSLÂMÎ).

DÂRÜ'L-HİKMETİ'L-İSLÂMÎYYE

(دارالحكمة الإسلامية)

1918-1922 yılları arasında
şeyhülislâmlığa bağlı olarak
faaliyet gösteren, İslâm akademisi
hüviyetinde ilmi kuruluş.

XX. yüzyılın başlarında güçlenen ve Osmanlı topraklarında da faaliyet gösteren İslâm'a muhalif cereyanların red-diyle İslâm âleminde yeni yeni ortaya çıkan birtakım dinî meselelerin İslâmî esaslar çerçevesinde halledilmesi amacıyla kurulmuştur.

1918 yılı başlarında Ertuğrul (Bilecik) mebusu M. Şemsettin (Günaltay) ile Urfa mebusu Şeyh Saffet (Yetkin) tarafından kurulması için teşebbüse geçen bu müesseseye, İslâm'ı savunmak maksadıyla yapılacak çalışmaların doğrudan doğruya hükûmetleri bağlayacağı düşünülmesiyle Meclis-i A'yan'dan Ahmed Rızâ Bey karşı çıkmıştır. Bu sebeple Âyan Meclisi müzakereleri ve çeşitli hazırlıklar sonunda Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye ancak 25 Şubat 1918'de resmen kurulabilmiştir. 5 Mart 1918'de kabul edilen on yedi maddelik nizamnâmesi, Mûsâ Kâzım Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde 13 Mayıs 1918'de Sultan Reşad'ın iradesiyle *Takvîm-i Vekâyî*'de neşredilerek yürürlüğe girmiştir. Resmen açılışı 12 Ağustos 1918'de Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi tarafından yapılan bu kurumun çalışma tarzına ait otuz dokuz maddelik iç nizamnâme mahiyetindeki Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye Nizamnâmesi ise 14 Kasım 1918'de çıkarılmıştır. Daha sonra *Ceride-i İlmîyye*'de (nr. 38 [Zilhicce 1336], s. 1130) neşredilen bir beyannâme ile kamuoyuna hem müessese tanıtılmış hem de gayeleri açıklanmıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin başlıca görevleri, halkın dinî konularda karşılaştığı çeşitli problemleri ilmi metotlarla halletmek üzere neşriyat yapmak, yabancılardan sorumlu dinî sorulara komisyonlarda görüşülmek suretiyle resmen cevap vermektir. Osmanlı Devleti'nin karışıklıklar içinde bulunduğu ve Batı hayranlığının toplumun her kademesinden devlet müesseselerine kadar hâkim olduğu bir zamanda toplumun ahlâk ve inançlarını zararlı etkilerden korumak da yine bu müessesenin önemli görevlerindendir.

İlmî ve amelî görevleri Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye Nizamnâmesi'nde belirtilmiş olan bu kuruluşun yaptırım gücü yoktu. Ancak halledilmesi gereken konuları şeyhülislâmlığa, Adliye Nezâreti ve polis müdürlüğüne bildirmek üzere yazışmalar yapıyor ve dinî konuları açıklayıcı beyanlarda bulunuyordu. Faaliyetleri köylere kadar uzanan kurumun, imparatorluğun hemen bütün vilâyet ve kazalarında birer şubesinin açılmasına da çalışılmıştır. Ancak Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye, faaliyet gösterdiği dört yıl boyunca hiçbir zaman rahat bir çalışma ortamı bulamamıştır.

Faaliyet süresi içinde Dârü'l-hikme tarafından, *İctihad* ve *Peyâm-Sabah* gibi bir kısım gazetelerde yer alan İslâm aleyhtarı yazılar, misyoner ve bolşevik faaliyetleri gibi konularda meşihata veya Bâbîâlî'ye bazı takrizler yazılmış, ayrıca çocuk düşürme, gençlerin davranışları ve İslâm ahlâkına aykırı çeşitli meseleler hakkında beyannâmeler yayımlanmıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin resmen tayin edilen ilk üyeleri şunlardır: Arapkirli Hüseyin Avni Efendi (Süleymaniye Medresesi ilm-i kelâm müderrisi, dersiâm), Bergamalı Cevdet Efendi (Süleymaniye Medresesi tefsir müderrisi, dersiâm), Şevketî Efendi (Süleymaniye Medresesi ilm-i nefis ve ahlâk müderrisi, dersiâm), Muhammed Hamdi Efendi (Süleymaniye Medresesi mantık müderrisi, dersiâm), Şeyh Beşir Efendi (Halep mebusu), Şeyh Bedreddin Efendi (Şam ulemâsından), Haydarîzâde İbrâhim Efendi (senedât-ı hâkâniyye şer' memuru), Mustafa Tevfik Efendi (Amasya müftüsü), Bediüzzaman Said Efendi (Said Nursi, ulemâdan).

Bunların dışında başkâtiplîğe Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi Türk edebiyatı müderrisi Mehmed Âkif Bey (Ersoy) tayin edilmiştir. Dârü'l-hikme'nin reisliğine önce resmen bir tayin yapılmamış, reis vekilliğine fetva emini Muğlalı Ali Rızâ Efendi getirilmiştir (23 Ağustos 1918). Bu göreve 27 Eylül 1918'de asâleten Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye müsteşarı Kâmil Efendi tayin edilmiştir. Dârü'l-hikme'de daha sonra Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Âsım, Mehmed Rebî, Ahmed Râsim Avnî, İzmirli İsmail Hakkı, İzmirli Hâfız İsmail, Ermenekli Mustafa Saffet, Hüseyin Kâmil, Ferid (Kam), Ahmed Şirânî gibi birçok kişi üye olarak görev almıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'de görev alanlar azil, tayin ve istifalar, ayrıca vefat edenler de dahil olmak üzere toplam

yirmi sekiz kişidir. Kurum dokuz üye ve bir başkandan teşekkül ediyordu. Tayin edilecek kişilerde, teşkilâtın üçer kişiden oluşan fıkıh, kelâm ve ahlâk komisyonlarında görev alabilecek yeterli ilmi kariyer aranıyordu. Komisyonlar kendilerine havale edilen konuları müzakere eder, karara bağlar ve komisyon görüşü olarak kaleme alıp yayımlardı. Bunlar kuruluşun yayın organı olan *Ceride-i İlmîyye*'de neşredildiği gibi üyeler ve bazı ilim adamları mecmuada ilmi ve fıkri yazılar da kaleme almaktaydılar.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye çalışmalarını sürdürürken 1922 yılında, Elmalılı Muhammed Hamdi ve Mehmed Âkif başta olmak üzere bazı üyelerin Anadolu'ya geçip Ankara'da görev almaları üzerine dağılmış, 21 Ekim 1922'de yapılan son toplantı ile ilmi faaliyetlerine son verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Meclis-i Meb'ûsan Zabıt Ceridesi, İstanbul 21 Kânunusâni 1334, s. 571-589; *Meclis-i A'yân Zabıt Ceridesi*, İstanbul 25 Şubat 1334, s. 328-332; *Ceride-i İlmîyye*, sy. 38, İstanbul Zilhice 1336, s. 1130, 1143; sy. 39 (Muharrem 1337), s. 1168; sy. 70 (Reb'ülevvel 1340), s. 2266-2267; Hasan Duman, *Katalog*, s. 10, 60, 385; Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi Dâr-ül Hikmet-il İslâmiyye*, İstanbul 1973; D. Mehmet Doğan, "Ceride-i İlmîyye", *TDEA*, II, 52-53; "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye", a.e., II, 199; Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmîyye", *DiA*, VII, 407-408.

SADIK ALBAYRAK

DÂRÜ'L-HİLÂFETİ'L-ALİYYE MEDRESESİ

1914 yılında yeni bir şekil verilen İstanbul medreselerinin genel adı.

XVI. yüzyılda altın çağını yaşayan Osmanlı medreseleri giderek bozulmaya başlamış ve öğretim sadece dinî ilimlere münhasır kalırken kalitesi de düşmüştür. Her ne kadar daha XVIII. yüzyılda III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde medreselerin ıslahı için bazı teşebbüsler yapılmışsa da istenilen sonuç elde edilememiştir. XX. yüzyılın başında medreselerdeki bozulma daha da ileri bir safhaya ulaşmış, hatta medrese hoca ve talebeleri dahi bundan şikâyetçi olmuş, bu durumun düzeltilmesi hususunda bazı tedbirlerin alınmasını isteyen çeşitli neşriyatta da bulunmuşlardı. Nihayet 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra konuya ciddi olarak yaklaşıldı. Tabhâne Medresesi'ndeki açılışın ardından çıkarılan 26 Şubat 1909 tarihli Medâris-i İlmîyye Nizamnâmesi ile medrese tah-

sili on iki yıl olarak kabul edildi, ayrıca dinî ilimler yanında hesap-hendese-cebir, coğrafya, umumi tarih ile İslâm ve Osmanlı tarihleri, hikmet (fizik), kimya, hey'et (astronomi) ve kozmografya gibi dersler de konuldu. Ancak bu teşebbüs başarıya ulaşamadığından şikâyetler devam etti.

Medreselerdeki esaslı ıslahat, Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında dört yıllık çalışmalar sonunda gerçekleştirildi. ıslahatın ilk olarak İstanbul'da başlatılması uygun görülerek İstanbul medreseleri bir heyet tarafından tek tek dolaşılıp incelendi. Böylece hangi medresenin kullanılabilir, hangisinin harap halde olduğu, sıhhi bakımdan talebe barındırmaya elverişli bulunup bulunmadığı, dershanesinin mevcut olup olmadığı, kaç talebeyi barındırabileceği gibi hususlar tesbit edildi. Bu araştırmaya göre deftere kaydedilen 184 medreseden seksen yedisi kadroya alınırken doksan yedisi kadro dışı bırakıldı (20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914). Ancak daha sonra yeni birtakım düzenlemelere gidilerek komisyonun kadro dışı bıraktığı Küçük Ayasofya Medresesi ve Süleymaniye Dârülhadisî kadroya dahil edilirken bu tesbitte yer alan Mehmed Ağa, Rüstem Paşa, Rahikîzâde, Süleymaniye Tıp medreseleri, Fâtih medreselerinden Karadeniz tarafı Çifteayak Kurşunlu ile Baş Tetimme, Akdeniz tarafı Tetimme-i Sâni medreseleri, ayrıca İsmihan Sultan ve Kariye medreseleri kadro dışı tutuldu. Böylece yeni sisteme dahil olan medrese sayısı seksen bire inmiş oldu. Kadroya alınanlar ise tek bir medrese sayılarak İslâm hilâfetine merkezinde bulunduğu için Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi adıyla anıldı. Her sınıf için belli bir semtteki medreseler ayrıldı. Tâliye 1. sınıfa Üsküdar, 2. sınıfa Sultanahmet, 3. sınıfa Cağaloğlu-Divanyolu-Küçükayasofya, 4. sınıfa Çarşıkapı, 5. sınıfa Süleymaniye-Saraçhane-Vezneciler, 6. sınıfa Çarşamba, 7. sınıfa Fatih-Haydar, 8. sınıfa Fâtih-Malta semtlerindeki medreseler tahsis edildi. Âlî 1. sınıf Beyazıt-Vefa arasındaki medreselerde, 2. sınıf Süleymaniye medreselerinde, 3 ve 4. sınıflar ise Fâtih medreselerinde idi.

Kuruluş nizamnâmesine göre Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, her biri dörder yıl sürecek üç dönemden ibaret olacaktı. Bunlar tâlî kısm-ı evvel, tâlî kısm-ı sâni ve âlî adlarını taşımaktaydı. Tâlî kısımlarda toplam 2080, âlî kısımda toplam 800 talebe bulunacaktı. Gerek tâlî

gerekse âlî kısımdaki sınıfların dörder şubesi olacak, tâlî kısımların her şubesinde altmış beşer, âlî kısımda ise elli talebe okuyacaktı. Her kısımda birer müdür-i umûmî, sınıf ve şubelerde ise birer müdür bulunacak ve şube müdürleri sınıf müdürlerine, sınıf müdürleri müdür-i umûmiye, o da Ders Vekâleti'ne bağlanacaktı. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin kuruluşu sırasında medreselerde okumakta olan talebeler, son verdikleri imtihan göz önünde bulundurularak yeni kurulan medresenin sınıflarına yerleştirilecek; yeni alınacak talebe ise altı yıllık ibtidâ tahsilini tamamlamış olanlar arasından ders vekilinin başkanlığında olmak üzere üyeleri meşihatça seçilen bir komisyon tarafından belirlenecek; talebin fazla olması halinde yine bu heyetçe düzenlenen imtihanda başarılı olanlar alınacaktı. On iki yıllık medrese tahsilini tamamlayanlar icâzetnâme alacaklardı. Sahibinin ders gördüğü müderrislerin adlarının da yazılacağı bu icâzetnâmeler önce Ders Vekâleti, sonra meşihatça tasdik edilecek, böylece âlî kısmı bitirenler müderris sıfatını kazanarak İstanbul ruhsuna kaydedileceklerdi. Fakat âlî kısma herhangi bir sebeple devam edemeyen veya etmek istemeyenlerin tâlî kısımlarda bir miktar bilgi sahibi oldukları göz önünde bulundurularak bu gibilere, tâlî kısımlardan ilk veya ikinci kısmı bitirdiklerini belgeleyen birer şehâdetnâme verilmesi kararlaştırılmıştı. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'ne alınanlar tesbit edilen medreselerde kalacaklar ve her birine belirli bir tayinat ayrılacak, ancak bu tayinat nakden verilmeyip iâşe ve giyimlerine sarfedilecekti. Her sınıfta okunacak dersler de nizamnâme ile belirlenmişti. 1909'daki teşebbüste olduğu gibi Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde de dinî bilgilere paralel olarak tarih, coğrafya, riyâziye, astronomi, fizik, kimya gibi diğer derslerle Farsça'ya ve o güne kadar medreselerde okutulması düşünülmeyen Türkçe'ye de yer verilmişti.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin kuruluşu yılında okutulan derslerin sınıflara göre dağılımı şöyleydi: 1. Tâlî kısm-ı evvelde Kur'an-ı Kerim; hadisten ahlâkiyat ve içtimaiyat; fıkıhtan akaid ile nikâh ve talâk; felsefeden ma'lûmât-ı ahlâkiyye ve içtimâiyye; Arapça'dan sarf, nahiv, lugat, mükâleme ve tatbikat; Türkçe'den imlâ, kıraat, tatbikat ve kitâbet; sadece ilk iki yılda okutulan Farsça'dan lugat, kavâid ile *Gülîstân* vb. metinler;